

Meldcode
Huiselijk geweld & Kindermishandeling

Saeda – Interculturele Hulpverlening

Saeda
Interculturele hulpverlening

Voorwoord

Organisaties en zelfstandige beroepskrachten werkzaam in onder andere het onderwijs, de jeugdzorg, de kinderopvang, de (jeugd)gezondheidszorg en de maatschappelijke ondersteuning zijn vanaf 2013 verplicht om een meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling te hanteren. Een meldcode bevat een stappenplan dat beroepskrachten ondersteunt in hun werkwijze wanneer zij verwaarlozing, misbruik of mishandeling signaleren. Werken volgens een meldcode draagt bij aan sneller en adequater ingrijpen.

Een effectieve aanpak van kindermishandeling vraagt om nauwe samenwerking tussen het onderwijs, Centrum voor Jeugd en Gezin, Jeugdwerk en ketenpartners. Zorgvuldige verslaglegging van signalen, doorlopen stappen en genomen besluiten is essentieel.

Alle gemeenten zijn vanaf 2011 aangesloten op Zorg voor Jeugd. Zorg voor Jeugd is een digitaal systeem dat risicosignalen van hulpverleners over jongeren (tot 23 jaar) bij elkaar brengt zodat een gezamenlijke aanpak van de problematiek kan ontstaan. Het Centrum voor Jeugd en Gezin voert hierin de ketencoördinatie uit.

Dit protocol wil de professionals van Saeda een helder plan van aanpak bieden bij signalering van zorgelijke opvoed- en opgroeisituaties en vermoedens van kindermishandeling.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	4
1.1.	Zorgwekkende opgroeisituaties en kindermishandeling	5
1.2.	Gevolgen van kindermishandeling 6	
1.3.	Risico- en beschermende factoren 6	
2.	De meldcode: een stappenplan	6
Bijlage 1.	Signalen van kindermishandeling 10	
Bijlage 2.	Indeling naar ernst kindermishandeling volgens Baeten en Willems 11	
Bijlage 3.	Balansmodel van Bakker	12

1. Inleiding

Kindermishandeling heeft ernstige gevolgen voor de ontwikkeling van een kind op lichamelijk, psychosociaal en cognitief gebied en is dus een (ernstig) gezondheidsprobleem. De professional bespreekt zorgen over de ontwikkeling, opvoeding en het gedrag van het kind met ouders en levert daarmee een belangrijke bijdrage aan vroegtijdige signalering van zorgwekkende opgroeisituaties en kindermishandeling.

Saeda gaat ervan uit dat ouders altijd het beste voor hun kind willen en dat opvoeden meestal goed gaat. Onzekerheid hoort per definitie bij opvoeden en opvoedproblemen zijn normaal. Ouders¹ zijn de eerste en belangrijkste bakens in de ontwikkelingsgang van elk kind. Een goede hechting en adequate basiszorg zijn cruciaal voor een gezonde start. Een goede opvoeding is essentieel voor een optimale ontwikkeling van kinderen en voor een gezonde samenleving.

Werken met ouders vraagt een grondhouding van gepaste nabijheid om naast ouders te gaan staan. Saeda gaat uit van de eigen kracht en competenties van ouders en kinderen en spreekt hen hierop aan. Respect kenmerkt de samenwerkingsrelatie met ouders.

Daar waar ouders in gebreke (dreigen te) blijven, zoekt de professional actief het contact met de ouders en het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam om zorgen over het kind en/of de opvoedingssituatie te delen. Het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam kan hulp bieden of verwijzen naar de nodige zorg. Ouders hebben recht op steun, omdat opvoeden een opdracht van de samenleving als geheel is.

Het protocol is als volgt opgebouwd: eerst wordt kort ingegaan op de definitie en vormen van kindermishandeling, de gevolgen voor kind en omgeving en de risico- en beschermende factoren. Vervolgens komt het stappenplan aan bod hoe te handelen bij zorgelijke opgroeisituaties, waaronder huiselijk geweld en kindermishandeling, van signalering tot follow-up.

Een uitgebreide beschrijving van genoemde onderwerpen, evenals informatie over prevalentie, wetgeving en gespreksvoering is onder andere terug te vinden op de websites van het Nederlands Jeugdinstituut (www.nji.nl) en Veilig Thuis (www.vooreenveiligthuis.nl). Informatie over gegevensuitwisseling is te vinden in de brochure "Samenwerken in de jeugdketen.

Een instrument voor gegevensuitwisseling"².

¹ Met ouders wordt bedoeld de primaire opvoeders, waaronder ook stiefouders en voogden.

² Samenwerken in de jeugdketen. Een instrument voor gegevensuitwisseling, VWS (2011).

1.1. Zorgwekkende opgroeisituaties en kindermishandeling

Inleiding

Onder zorgwekkende opvoedingssituaties worden situaties verstaan waarin voor het kind sprake is van bedreiging van de geestelijke en/of lichamelijke ontwikkeling. Dit kan verband houden met kindeigen problemen, opvoedingskwaliteiten van ouders en factoren in de omgeving. Er kan sprake zijn van kindermishandeling, maar dit hoeft niet. De definitie van kindermishandeling zoals gehanteerd in de Wet op de Jeugdzorg (2005) is als volgt: "Kindermishandeling is elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel".

Kindermishandeling is in te delen naar vorm, naar de ernst en naar de aard van de pleger. De indeling is bepalend voor de hulp die geboden zal worden. Belangrijke vragen voor het hulpaanbod zijn: Is het kind in levensgevaar? Wat zijn de achtergronden van de kindermishandeling? Welke hulp is noodzakelijk voor kind en ouders?

Indeling naar vorm

Kindermishandeling is in te delen in vijf vormen. In de praktijk komen vaak verschillende vormen van kindermishandeling tegelijk voor. De vijf vormen zijn:

- lichamelijke mishandeling; gebruik van lichamelijk geweld, zoals bijvoorbeeld slaan, krabben, bijten, meisjesbesnijdenis, shaken baby syndroom, Münchhausen-by-proxy-syndroom.
- lichamelijke verwaarlozing; onvoldoende zorg voor het lichamelijk welzijn van het kind, zoals bijvoorbeeld gebrekkige hygiëne, voeding en slaap.
- psychische mishandeling; toebrengen van psychische schade door bijvoorbeeld dreiging, vernedering, afwijzing of getuige zijn van huiselijk geweld.
- psychische verwaarlozing; gebrek aan aandacht voor het kind, zoals bijvoorbeeld een gebrek aan koestering of niet naar (passend) onderwijs laten gaan.
- seksueel misbruik; opgedrongen seksuele gedragingen waaraan het kind zich niet kan onttrekken.

Indeling naar ernst

Baeten en Willems (2004) hebben een vijfpuntsschaal opgesteld om de ernst van kindermishandeling aan te geven: licht, matig, ernstig, zeer ernstig en (bijna) fataal. De schaal kan als leidraad dienen bij het maken van een inschatting van de ernst van de kindermishandeling en draagt bij aan heldere communicatie tussen professionals (bijlage 2).

Indeling naar aard van de pleger

Welke hulp aangeboden of ingeschakeld wordt, is afhankelijk van (risico)factoren bij de pleger. Het is van belang dat de zorg aansluit op de (on)mogelijkheden van de betrokkenen. Is er sprake van een verslaving of psychiatrische stoornis of hebben ouders een verstandelijke handicap? Dit zijn factoren die van invloed zijn op de begeleiding.

Er zijn ook ouders die 'mis-handelen' (verkeerd handelen) onder druk van omstandigheden. Hulp is dan geboden om draaglast en draagkracht weer in balans te brengen. Daarnaast komt mishandeling voor bij ouders die over onvoldoende kennis van de normale ontwikkeling en opvoeding beschikken.

De professional kan samen met ouders kijken naar hoe zij ervoor kunnen zorgen dat hun kinderen gezond en veilig opgroeien.

1.2. Gevolgen van kindermishandeling

De liefdevolle zorg van ouders is voor het opgroeiende kind een basis voor wederzijds vertrouwen en een goede hechting. Het creëert een veilige sfeer waarin het kind zich kan ontplooien. Bij kindermishandeling voelt het kind zich onveilig en dat verstoort de omgang met kinderen en volwassenen om hem heen. Gevolgen van kindermishandeling zijn waarneembaar op zowel korte als lange termijn. Er kan onder andere sprake zijn van fysiek letsel, ontwikkelingsstoornissen en verstoord sociaal functioneren. Op latere leeftijd kunnen persoonlijkheidsstoornissen en psychiatrische ziektebeelden ontstaan. Mogelijke gevolgen voor de omgeving liggen daarnaast in een verhoogd risico op verslaving en delinquent gedrag. Bovendien kan overdracht van geweld plaatsvinden als mishandelde kinderen later als ouders op hun beurt hun kinderen mishandelen.

1.3. Risico- en beschermende factoren

Het evenwicht tussen draaglast en draagkracht is bij het al dan niet ontstaan van kindermishandeling van groot belang. Bepaalde factoren kunnen risicoverhogend of juist beschermend werken. Alle factoren die een gezin onder druk zetten, vormen samen de draaglast. De veerkracht van de gezinsleden, aanwezige hulp en andere positieve invloeden van buitenaf vormen de draagkracht. Als draagkracht en draaglast niet in balans zijn, ontstaat een verhoogd risico op kindermishandeling.

Het balansmodel van Bakker (2000) maakt analyse van de gezinssituatie en eventueel benodigde hulp mogelijk (bijlage 3). Het model onderscheidt factoren op het niveau van kind, ouder en omgeving. Als professionals gebruik maken van gestructureerde richtlijnen verbetert de juistheid van hun inschattingen. Hantering van onder andere het balansmodel draagt hiertoe bij.

2. De meldcode: een stappenplan

Inleiding

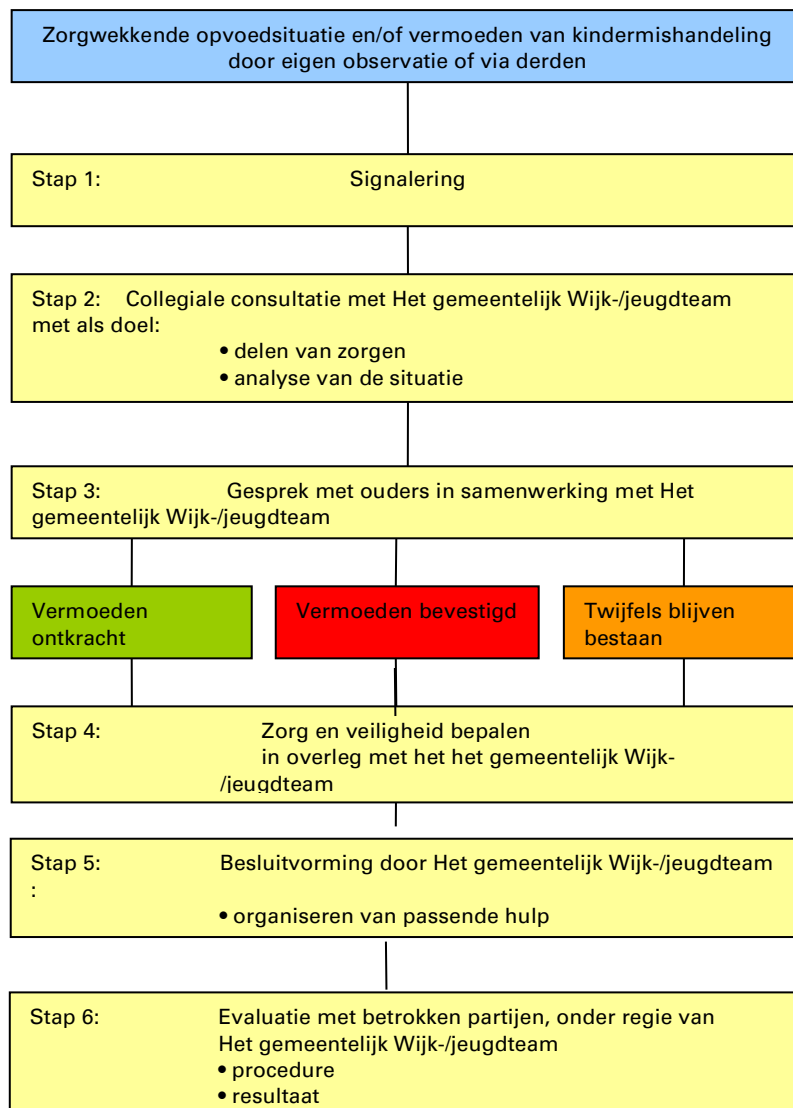
Saeda kan kindermishandeling over het algemeen niet vaststellen. Wel kan op grond van een gewogen oordeel van signalen (bijlage 1) een waarschijnlijkheidsdiagnose gesteld worden. Als bij de professional tijdens het contact met ouders (ernstige) zorgen over de ontwikkeling, het gedrag van het kind of over de opvoeding door ouders ontstaan, maakt hij/zij dit bespreekbaar. Het is van belang zorgen in een zo vroeg mogelijk stadium te delen, zodat ouders en kinderen tijdig de juiste ondersteuning ontvangen en escalatie van problemen voorkomen wordt.

Als ingeschat wordt dat het kind in gevaar is, volgt direct melding bij Veilig Thuis of politie. In alle andere gevallen worden ouders, in samenwerking met het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam, bij voorkeur binnen twee weken doch uiterlijk binnen vier weken uitgenodigd voor een (vervolg)gesprek.

Het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam legt van elke stap in het proces verslag in haar digitaal dossier en kan - buiten benoemde toetsingsmomenten - op ieder gewenst tijdstip in overleg treden met collega's.

Bij signalering van een zorgwekkende opvoedsituatie of vermoedens van kindermishandeling worden de volgende stappen doorlopen:

NB: Bij direct gevaar voor het kind onmiddellijk melden bij Veilig thuis en/of politie.

Stap 1: Signalering

Signaleren is het in beeld brengen van zorgwekkende opvoed- en opgroeisituaties en het inschatten in welke mate ouders bereid zijn gebruik te maken van opvoedingsondersteuning en andere interventies en waar mogelijk zal de professional van Saeda ouders/verzorgers in contact brengen met het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam . De professional vangt signalen (bijlage 1 en 2) op en brengt ze in kaart.

De beschermende- en risicofactoren van kind, ouders en omgeving worden in beeld gebracht aan de hand van het balansmodel van Bakker (bijlage 3).

Als de professional van Saeda door een school of andere samenwerkingspartner geconsulteerd wordt zal hij/zij altijd verwijzen naar het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam .

Stap 2: Collegiale consultatie

De professional analyseert de gezinssituatie met een collega van het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam aan de hand van het balansmodel van Bakker (bijlage 3). Signalen die een vermoeden van huiselijk geweld of kindermishandeling bevestigen of ontkrachten worden gewogen. Doel van het overleg met Het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam is om zorgen ten aanzien van de opvoedsituatie en ontwikkeling van het kind te delen, er achter te komen of het vermoeden van kindermishandeling terecht is en het gesprek met ouders voor te bereiden. Er wordt van de overleggen verslag gemaakt met daarin de uitkomst van bespreking en het verdere plan van aanpak. Verslagen worden opgenomen in het digitaal dossier van het kind, welk onder de regie van het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam valt.

Stap 3: Gesprek met ouders

Wanneer de professional van Saeda in samenwerking met het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam zijn/haar waarnemingen en/of zorgen met ouders bespreekt, kan dit tot drie mogelijke situaties leiden: de zorgen en/of vermoedens van kindermishandeling worden bevestigd, ontkracht of er blijven twijfels bestaan. Indien het kind direct gevaar loopt, wordt een melding bij Veilig thuis gedaan. Bij bevestiging van de zorgen wordt, afhankelijk van de ernst van de situatie en de bereidheid tot medewerking, gemeld bij Veilig thuis of het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam schakelt hulp in.

Als door het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam geconstateerd wordt dat kindermishandeling mogelijk of waarschijnlijk is, maar er geen helder beeld ontstaat, zal een tweede gesprek gepland worden. Dit gesprek moet binnen twee tot vier weken plaatsvinden. Het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam beschrijft in het digitaal dossier wanneer het gesprek met ouders plaats heeft gevonden, welke zorgen besproken zijn en wat de uitkomst van het gesprek is.

Stap 4: Zorg en veiligheid bepalen: wegen van aard en ernst van de kindermishandeling

Op basis van de informatie uit de voorgaande stappen stelt het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam (waar nodig in samenwerking met de professional van Saeda samen) de zorgen vast en wordt ingeschat of het kind gevaar loopt. Besluitvorming, vervolgstappen en resultaten worden vastgelegd in het digitaal dossier van het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam .

Stap 5: Beslissen: hulp organiseren of melden

Als ouders het probleem erkennen en hulp aanvaarden, bespreekt Het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam welke zorg aansluit bij hun situatie. Indien een andere zorgaanbieder wordt ingezet wordt het effect hiervan actief gevolgd. Mocht het als nog noodzakelijk om melding bij Veilig thuis te doen dan wordt dit altijd besproken met ouders, tenzij dit tot een onveilige situatie voor het kind of de professional leidt..

Stap 6: Evaluatie van procedure en resultaat

Het gemeentelijk Wijk-/jeugdteam evalueert drie maanden na de melding bij Veilig Thuis of verwijzing naar een zorgaanbieder zowel de procedure als het resultaat. Aan de orde komt of gesprekken volgens plan verliepen, het zorgplan ten uitvoer is gebracht en of overleg en samenwerking zowel intern als extern naar wens verlopen is. De professional van Saeda is hier in principe niet bij aanwezig.

Bijlage 1 Signalen van kindermishandeling

De signalenlijst (naar Wolzak, 2001) is een hulpmiddel om een vermoeden van kindermishandeling te onderbouwen, niet om kindermishandeling te bewijzen. Vrijwel alle genoemde signalen kunnen namelijk een andere oorzaak hebben.

Signalen van geweld
<ul style="list-style-type: none">- letsel heeft een herkenbare <i>vorm</i>, bijvoorbeeld de afdruk van een hand of een riem- letsel wordt aangetroffen op een <i>plaats</i> waar op basis van een ongeval geen letsel verwacht wordt- de anamnese geeft onvoldoende verklaring voor vorm, grootte of plaats van letsel
Signalen van lichamelijke en psychische mishandeling en verwaarlozing
<ul style="list-style-type: none">- signalen van opzettelijke verbrandingen: verwaarloosde wond, geen verklaring, handpalmen, voetzolen, billen, genitalea.- lichamelijke signalen:<ul style="list-style-type: none">* blauwe plekken, botbreuken, snij-, krab- en bijtwonden.* groeiachterstand, overgewicht* voedingsproblemen (0-4 jr)* ernstige luieruitslag (0-4 jr)* slecht onderhouden gebit* regelmatig buikpijn, hoofdpijn, flauwvallen, vaak ziek* kleding is smerig, kind stinkt* oververmoeid* zindelijkheidsproblemen- gedragsmatige signalen:<ul style="list-style-type: none">* timide, depressief, passief, lusteloos, labiel, nerveus, in zichzelf gekeerd, apathisch, negatief zelfbeeld* hyperactief, agressief, vernielzuchtig* overmatige masturbatie* algemene retardatie- gedragsmatige signalen tegenover andere kinderen<ul style="list-style-type: none">* weinig samenspel, vluchtig in contact, agressief, wantrouwend, niet geliefd bij andere kinderen- gedragsmatige signalen tegenover ouders<ul style="list-style-type: none">* angstig, schrikachtig, waakzaam, volgzaam, gedraagt zich in bijzijn ouders anders, agressie (12-18 jr)- gedragsmatige signalen tegenover volwassenen<ul style="list-style-type: none">* angstig, verstijft bij lichamelijk contact, angst voor lichamelijk onderzoek, wantrouwend, mijdt oogcontact- overig gedrag van het kind<ul style="list-style-type: none">* plotselinge gedragsverandering* slechte leerprestaties* gedraagt zich niet leeftijdsadequaat* rondhangen na schooltijd* alcohol, drugs, weglopen, crimineel gedrag- gedrag van de ouder<ul style="list-style-type: none">* onverschillig t.o.v. kind, laat zich negatief uit in diens bijzijn, troost kind niet* geeft aan het niet meer aan te kunnen* verslaving, ziekte* vergeet afspraken, zegt afspraken af, houdt kind veel thuis van school* irreële verwachtingen van het kind, zet kind onder druk- gezinssituatie<ul style="list-style-type: none">* slechte huisvesting, financiële problemen, relatieproblemen, isolement* partnermishandeling* slechte hygiëne* ouder als kind zelf mishandeld
Signalen specifiek voor seksueel misbruik
<ul style="list-style-type: none">- lichamelijke signalen<ul style="list-style-type: none">* verwondingen aan geslachtsorganen, vaginale infecties, jeuk bij vagina/anus, pijn in bovenbenen, pijn bij lopen, pijn bij plassen, urineweginfecties, orale afwijkingen door oro-genitaal contact, SOA, zwangerschap- gedragsmatige signalen<ul style="list-style-type: none">* benen tegen elkaar drukken tijdens lopen* afkeer van lichamelijk contact* extreem, niet bij leeftijd passend seksueel gedrag en taalgebruik* seksuele toenadering zoekend tot volwassenen
Signalen van vrouwelijke genitale verminking
<ul style="list-style-type: none">- direct na ingreep: pijn, bloedverlies, ophoping urine in blaas- mogelijk daarna: menstruatieklasten, pijn bij plassen, urineweginfecties, chronische pijn in onderbuik, littekenvorming

Bijlage 2 Indeling naar ernst kindermishandeling volgens Baeten en Willems (Baeten, 2004).

Lichamelijke mishandeling	
1. licht	- slaan met de hand of met een voorwerp dat geen ernstige verwondingen geeft
2. matig	- gevolgen van slaan zijn zichtbaar als striemen of blauwe plekken
3. ernstig	- verwondingen door de mishandeling, bv brandwonden door uitdrukken sigaret
4. zeer ernstig	- ernstige verwondingen waarvoor medische hulp nodig is, meisjesbesnijdenis
5. (bijna) fataal	- ernstige verwondingen waarvoor ziekenhuisopname nodig is, meisjesbesnijdenis
Lichamelijke verwaarlozing	
1. licht	- overslaan maaltijd, onvoldoende toezicht, geen aandacht aan lichamelijke zorg, extreem overgewicht
2. matig	- overslaan maaltijden (2 a 3 per week), onvoldoende toezicht, kleding past niet bij seizoen, geen geschikte slaappleats, niet opvolgen doktersadvies, onregelmatig verschonen luiers.
3. ernstig	- overslaan maaltijden (4 of meer per week), geen vast onderdak, ongedierte in huis, therapie kind niet afgemaakt, zwangere gebruikt alcohol of drugs
4. zeer ernstig	- geen onderdak, extreme vervuiling, geen noodzakelijke medische hulp, zo weinig eten dat kind niet meer groeit, onveilig, langere tijd geen toezicht
5. (bijna) fataal	- bij geboorte FAS of ontweningsverschijnselen, door gebrek aan medische hulp overleden of invalide, geen hulp bij levensgevaar
Psychische mishandeling	
1. licht	- te veel/weinig verantwoordelijkheid, kleineren, intimidatie, geen aandacht als kind daarom vraagt
2. matig	- kind in ouderrol of klein gehouden, geen liefdevolle interactie, mag geen vriendschappen aangaan, staat bloot aan partnerconflicten
3. ernstig	- schuld van partnerconflicten, fysiek of verbaal bedreigd, getuige van huiselijk geweld, vijandig tegenover kind
4. zeer ernstig	- dreigen met suïcide of verlaten, opsluiting, schuld krijgen van dood gezinslid, getuige van extreem huiselijk geweld
5. (bijna) fataal	- suicidepoging in bijzijn kind, poging tot doodslag, verlaten, opsluiting
Psychische verwaarlozing	
1. licht	- meenemen naar bv kroeg, meer dan 25 dagen schoolverzuim
2. matig	- illegale activiteiten met medeweten kind, meer dan 25 dagen schoolverzuim
3. ernstig	- niet ingrijpen bij illegale activiteiten of spijbelen kind
4. zeer ernstig	- ouder laat kind strafbare feiten plegen, meer dan 50% schoolverzuim
5. (bijna) fataal	- ouder laat kind ernstige misdrijven plegen, houdt kind thuis van school
Seksueel misbruik	
1. licht	- blootstellen aan porno, seksuele praat, seks in aanwezigheid kind
2. matig	- volwassene toont geslachtsdelen
3. ernstig	- dwingen tot wederzijdse seksuele aanraking
4. zeer ernstig	- (poging tot) penetratie
5. (bijna) fataal	- verkrachting onder dwang van geweld of dwang tot prostitutie

Bijlage 3 Balansmodel van Bakker (2000)³

Risicofactoren	Beschermende factoren
Microniveau	
Kindfactoren	
Zwangerschaps- en geboortecomplicaties Laag geboortegewicht Handicap Negatief zelfbeeld Lage intelligentie Blootstelling aan toxische stoffen Moeilijk temperament Slechte schoolprestaties	Goede intelligentie Positief zelfbeeld Bereidheid om hulp te aanvaarden
Ouderfactoren	
Alleenstaande ouder Laag opleidingsniveau Moeder jonger dan 19 bij eerste kind Middelengebruik/verslaving Roken tijdens zwangerschap Ziekte Negatief zelfbeeld Zelf als kind mishandeld/jeugdtrauma Psychische problemen, depressie Antisociaal gedrag Spreekt geen Nederlands	Stabiele persoonlijkheid Goede gezondheid Positieve jeugdervaringen Bereidheid om hulp te aanvaarden
Gezinsfactoren	
Echtscheiding Conflicten, geweld Verwaarlozing/mishandeling partner Autoritaire opvoedingsstijl Ingrijpende gebeurtenissen Snelle wisseling in verzorgers kind Tekorten in communicatie ouder-kind	Opvoedingscompetentie Affectieve gezinsrelaties
Mesoniveau	
Sociale gezinsfactoren	
Isolement Gebrekkige sociale bindingen Conflicten	Sociale steun Goede sociale bindingen Familie/vrienden
Sociale buurtfactoren	
Sociale desintegratie Verpaupering, kansarme buurt Concentratie van delinquenten in de buurt Slechte sociale voorzieningen Delinquente vrienden Peer rejection Geen band met school Te kleine huisvesting	Sociale cohesie Goede en toegankelijke sociale en pedagogische infrastructuur, onderwijs, zorg en welzijn
Macroniveau	
Sociaal-economische gezinsfactoren	
Armoede Gebrekkige opleiding	Goed inkomen Goede opleiding
Culturele factoren	
Culturele minderheidsgroepering Afwijkende subculturele normen en waarden	Normen en waarden in overeenstemming met dominante Cultuur
Maatschappelijke factoren	
Economische crisis Werkloosheid Discriminatie	Stabiel sociaal en politiek klimaat Open, tolerante samenleving

³ Aangevuld met risicofactoren uit het rapport Hermanns et al. (2005).